

Recension

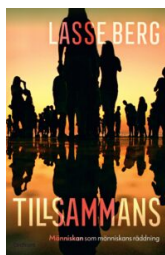
Vår inre apa kan inte rädda oss

Två nya böcker försöker hitta evolutionära förklaringar till människans problem, men landar i helt olika slutsatser. Där den ena finner konkurrens ser den andra samarbete.

Skribent Patrik Lindenfors

Oavsett om vi vuxit upp i Kalahariöknen eller i ett samhälle i väst är vi produkter av vår kultur, betonar Patrik Lindenfors. Foto Bernd Dittrich

Tillsammans
Människan som människans räddning

Lasse Berg

Ordfront, 2024, 432 sidor

Jägar-samlar-guiden till det tjugoförsta århundradet
Evolutionen och det moderna livets utmaningar

Heather Heying & Bret Weinstein

Johanna Holmberg

Karneval, 2023, 312 sidor

VARFÖR LÄSER DU den här texten? Kanske är du nyfiken på Lasse Bergs senaste bok – han brukar ju skriva bra. Möjligen surfar du bara runt planlöst och råkade fastna här. Hur som helst är det bara ytliga förklaringar. För varför är du över huvud taget nyfiken på Lasse Bergs bok och varför surfar du runt på nätet? Kanske försöker du hålla dig uppdaterad om bokutgivningen. Men varför gör du i så fall det?

Att på detta sätt ställa irriterande varför-frågor, som barn i en viss ålder framhärdar i, borde väl kunna skala bort lager efter lager av motivation och blotta något slags inre mänsklig drivkraft. Fortsätter man med ifrågasättandet kanske vi till slut når fram till själva epicentrum för varför människor vill något över huvud taget. Enligt vissa kan vi med denna metod till och med frilägga »det egentligt mänskliga«, ur-människan under den kulturella fernissan, eller den mänskliga apan om man så vill; en varelse för vilken alla motiv går att härleda biologiskt och evolutionärt.

Med detta biologiska perspektiv i åtanke, varför läser du *egentligen* denna text? Om du är en man är det kanske för att höja din status och därigenom öka dina chanser att attrahera attraktiva partners, både åt dig själv och dina släktingar. Om du är en kvinna är det möjligen för att demonstrera din potential att föra vidare gener för intelligens.

Denna syn på mänskliga beteenden, att biologin förklarar även kulturellt betingade bevekelsegrunder, bygger på skillnaden mellan vad evolutionsbiologer benämner

ultima («egentliga») och *proxima* («näraliggande») förklaringar. För att ta ett exempel: Varför har människor sex? Ultimat förklaring: för att individer som har haft sex varit de som spridit sina gener bäst. Proximat förklaring: för att det känns bra. Båda förklaringarna är sanna samtidigt. Ofta kan den ultimata förklaringen även ge insikter i den proximate förklaringen.

Inga konstigheter när det gäller sex, alltså. Men när det gäller aktiviteter som läsning tillkommer en komplicerande faktor, nämligen att det rör sig om renodlat kulturella förmågor, och sådana behöver inte nödvändigtvis ha en biologisk förklaring. Om man använder evolutionsbiologiska resonemang för att förklara varför någon vill läsa en specifik artikel missar man många motiv till mänskligt beteende. (Och om du verkligen läser den här texten bara för att öka din status och dina chanser att hitta bra partners skulle jag rekommendera att du i stället läser en text med mer handfasta tips.)

»Om man använder evolutionsbiologiska resonemang för att förklara varför någon vill läsa en specifik artikel missar man många motiv till mänskligt beteende.«

HEATHER HEYING och Bret Weinstein är forskare i evolutionsbiologi och i boken *Jägar-samlar-guiden till det tjugoförsta århundradet* resonerar de i precis sådana evolutionära termer. Trots alla tecken på motsatsen menar de att »kulturen tjänar generna«, att det i själva verket är »generna som håller i spakarna«. Genom att teckna de ursprungliga landskap som våra förfäder evoluerade i försöker de formulera insikter om det mänskliga tillståndet. Vilka levnadsregler gällde där och då? Svaret på den frågan, menar de, avgör allt.

Den styrande princip Heying och Weinstein finner är konkurrens. De påstår att »från det ögonblick då våra förfäder uppnådde ekologisk dominans har selektionen främst drivits av konkurrensen mellan olika folkgrupper«. Och de menar att vi måste förstå detta förhållande för att kunna skapa ett bättre samhälle:

Den läggning som gjort att vi kunnat ta oss hit är nu ett existentiellt hot mot vår framtid. Det beror på tre saker: mänsklighetens storlek, de verktyg vi har idag som saknar motstycke i historien och sammanlänkningen av de system vi är beroende av (världsekonomin, ekosystemen och teknikens räckvidd).

BOKEN HAR DOCK betydande brister både när det gäller resonemang och forskningsöverblick som inte bara gör den dålig, utan direkt usel och potentiellt farlig. Detta gäller särskilt i de partier där författarna ger direkta hälsoråd med grund i evolutionära resonemang. När det gäller hälsorelaterade frågor bör man enligt författarna ställa sig följande fråga: »är det här en åkomma som människor led av i livsmiljöer som liknar min innan den moderna medicinen utvecklades«. Är svaret ja bör man försöka hitta historiska lösningar. Detta trots att barn förr dog som flugor och människor fick livslånga men av både sjukdomar och olyckor i en utsträckning vi har svårt att ta in i dag.

Till exempel skriver de att brist på D-vitamin kan utgöra ett symptom på rakit snarare än vara dess orsak (trots att den biokemiska orsakskedjan är känd) och att man gärna kan vänta med att gipsa barn med fraktur (trots risken för komplikationer som detta medför). Att D-vitamindroppar och gipsning inte var kända i det förflutna innebär inte per automatik att det är dåliga metoder. Jag uppmanar därför läsare att inte ta hälsoråd från den här boken – prata med en läkare i stället. Dessa exempel är bara toppen på det dåligt underbyggda isberget. Det här är ingen bra bok.

Lasse Berg. Foto Emma Larsson

LASSE BERG ÄR ute i ett liknande syfte – att förstå den mänskliga naturen evolutionärt. I boken *Tillsammans – Människan som människans räddning* använder han stundtals liknande resonemang, men där Heying och Weinstein ser konkurrens finner Berg samarbete. I en text som är delvis självbiografisk, delvis en jakt på det ursprungligt mänskliga, kryssar sig Berg fram mellan olika världsdelar och personliga erfarenheter. Hans resor till fjärran platser och möten med främmande folkslag bär många gemensamma drag med gamla upptäcktsresandes skildringar och är både njutbar och rafflande läsning.

Under en serie nedslag spridda över både hans liv och jordklotet i sitt sökande efter människans inre kärna pratar Berg med många människor och undersöker deras historia. I Rwanda begicks ett fasansfullt folkmord, där grannar samarbetade för att slakta grannar. Hur kunde det bli så? Och varför är det fred nu? På Papua Nya Guinea pågick under långa tider krig mellan grannstammar, ritualiserade strider som inbegrep kannibalism, huvudjakt och ständiga konflikter. Nu har detta upphört, men de män han intervjuar pratar nostalgiskt om »den gamla goda tiden«. Kvinnorna ger en annan version. De längtar inte alls tillbaka till en tid då de ständigt riskerade att bli bortrövade av (männen i) grannstammen.

Berg uppvisar både förtjusning och förskräckelse över det mänskliga samarbete han finner. Vårt sätt att snabbt organisera oss i grupp för att lösa problem är unikt i djurvärlden. Men problemen vi kan lösa på den vägen är inte bara hur vi ska skaffa mat, säkra oss från yttrevärlden och bygga välfungerande samhällen, utan även existensen av tutsis, judar och de där främmande människorna på andra sidan floden. Liksom alla superkrafter går det unikt mänskliga samarbetet att använda i både goda och onda syften. Både nazityskland och dess motståndare uppbyggde ett »vi« för att möta ett hotande »dem«.

Det är hos Bergs älskade bushmän, eller sanfolk som de också kallas, som han till slut tycker sig hitta mänsklighetens kärna. Berg har skrivit om dem förr, i lovordade böcker som *Gryning över Kalahari* (Ordfront, 2005), *Skymningssång i Kalahari* (Ordfront, 2011) och *Ut ur Kalahari* (Ordfront, 2014). Hos bushmännen ser han något som motsvarar människans urtillstånd, de omständigheter som vi är genetiskt anpassade till. Och i motsats till Heying och Weinstein kommer han fram till att det i människans urtillstånd varken rådde konkurrens eller statusjakt.

»Något genetiskt behov av att ständigt få ett materiellt rikare liv har vi inte«, skriver Berg:

Vi är biologiskt anpassade till ett stillsamt liv där vi har vad vi behöver. I den tillvaron avgörs levnadsstandarden mer av de människor vi har omkring oss än av de saker vi skaffat oss. Våra naturliga behov handlar om trygghet, kärlek och vänskap.

Samma sökande efter genetiska orsakssamband som hos Heying och Weinstein, alltså, men författarna landar i helt olika slutsatser om den mänskliga naturen. Vad

beror det på?

Det handlar förstås om politik. Heying och Weinstein rycker ut till försvar för det naturliga och vänder sig emot vänstervridningen av akademien. Lasse Berg bekymrar sig över klimatkrisen och den globala nedmonteringen av demokratin. Medan Heying och Weinstein betonar att vi är konkurrenter av naturen landar Berg i att vår mänskliga förmåga till samarbete är det naturliga. Deras respektive böcker beskriver dock samma mönster, hur människor samarbetar inom grupper och konkurrerar mellan grupper.

»Vi människor formas i mötet mellan gener,
personliga upplevelser och kulturell påverkan.
Ta bort en av dessa delar och vi är inte längre
fullständiga människor.«

BERG HAR EN långt ljusare syn på mänsklighetens grundinställningar, men det gör inte hans analys mer korrekt. Att hävda att bushmän lever närmare det mänskliga urtillståndet är nästan att skriva bort den påverkan kulturen har på deras levnadssätt. I Rwanda, Indien, på Papua Nya Guinea och i den moderna världen förändras människor till något annat av sin kultur, något som är längre bort från den mänskliga naturen, menar Berg. Bushmän lever däremot, resonerar han, som de ursprungliga människorna levde, vilket innebär att de avslöjar mänsklighetens egentliga natur.

Men bushmän är inte vårt ursprung – de är en kulturprodukt i samma utsträckning som alla vi andra. Deras kultur har utvecklats exakt lika länge som alla andra nutida människors kulturer. De lever i ett samtida samhälle med samtida normer och värderingar. Det är bara deras upplevelse av tiden vi lever i som är väsensskild från vår.

Efter att över många sidor ha letat efter människans inre natur verkar även Lasse Berg landa i denna slutsats, om än halvhjärtat:

Det är inte människans inre vi måste förändra. Det är tur, för det kan vi nog inte. Det är gruppen. Det kan vi. Vi bestämmer om vi vill skapa fred mellan vår inre och yttre natur.

MEN VAD BETYDER egentligen »inre och yttre natur«? Mycket vore vunnet om vi slutade resonera i sådana termer. Vi människor formas i mötet mellan gener, personliga upplevelser och kulturell påverkan. Ta bort en av dessa delar och vi är inte längre fullständiga människor. Vår »inre apa« är inte någon »egentlig människa«, utan en halv, ofullgången och närmast omänsklig varelse.

Berg har förstås rätt i att lösningen på mänsklighetens problem står att finna i mänskligt samarbete. Det är bara tillsammans vi kan möta och lösa världens alla problem. Men det förstår vi väl även utan att romantisera bushmän?

Patrik Lindenfors

Patrik Lindenfors är författare och forskare i biologisk och kulturell evolution samt forskningssekreterare på Naturvårdsverket.